

MACSKAKÖVEK, ASZFALT ÉS FÜCSOMÓK OLDALNÉZETBŐL

– Tolnai Ottó Újvidéken

*„Ébenlibikókákat ácsoltak
végig a futaki úton
és ott libegett
és ott billegett egész újvidék”¹*

A huszadik század legjobb szövegeinek, zenéinek, szobrainak, festményeinek, fényképeinek, képregényeinek, filmjeinek nagy része – művészeti termelése egyáltalán – a nagyvárosok vonzáskörében jött létre. A műalkotásnak szüksége van az elkerülhetetlen, pillanatnyi káoszra, a pillanatnyi örületre, a tömegben lévő magányra, a mámorra, reflektorfényre, a város ritmusára, lüktetésére, de mindenekfelett azokra az ismeretlenekre, akik véleményezik, megkérdőjelezik, akik között a művész anonim maradhat, és akár csak utcáiban, szándékosan el is veszhet. A város úgy emelkedik ki a provinciából, hogy ismeretleneket vonz magához – és úgy marad város, hogy ismeretlenjeit újratermeli. A tömeg viszont nem az egyetlen kri-

térium. Amint a vidéknek adott, a városnak keletkező igazságokra, újbóli nem szokványosra, újbóli nem ismétlődőre, a más, más-hogyan létrehozó szubjektum intézményesülésére van szüksége az életben maradáshoz. Az *Új Symposion* és a köré csoportosuló értelmiségi kör enélkül elképzelhetetlen lett volna. Ismeretlenek kellettek, és egy város – ez volt a lehetőségfeltétel. Volt. Azóta viszont sok víz lefolyt a vidékiességébe visszacsúszó város csatornarendszerén. A *Sympo* Újvidéke nagyon megváltozott. Bár ha leáztatnánk a várostérképeket – a Google műholdfelvételeitől a Szauter-félig² –, a lavór alján biztosan leülepedne néhány Tolnai-, Domonkos-, Sziveri-, Ladik-vers, talán egy-két Szombathy-képeslap vagy Maurits-rajz, Végel-töredék is. A várost, ahogyan azt a folyóiratból ismerjük, már csak a nyomdafesték őrzi. Bőröndökbe pakolták és elutaztak vele, ki közelebb, ki távolabb. Elvitték a háborúk, a hallgatás, a tüntetések, az áramszünetek, az elsüllyedt hidak és a Halpiac sarkán sorakozó, devizát váltó, kétes erkölcsű urak.

Újvidék és a benne bolygó, dokumentáló, túl- és átíró Tolnai együtt lettek egymás alkotóelemei, majd, amikor daganatoktól feszülve az egyik túlnőtte és fojtogatni kezdte a másikat, annak el kellett költöznie. Ahhoz viszont, hogy Újvidékről írni lehessen, ki kellett emelkednie Kelet-Közép- és/vagy Dél-Kelet-Európa provinciáinak névtelenségéből, és ehhez nemcsak a város infrastruktúrájára, hanem folyóirataira, színházaira, képtáira, rádió- és tévéállomásaira, mozijaira, napi- és hetisajtójára is szükség volt. Ahhoz, hogy Tolnai szövegei ilyen formát vehessenek fel, a városnak teret kellett előállítania ahhoz, hogy az a tér a sorok közé ékelődhesen. Újvidéknek a konstantinoviçi vidék allegóriájának is tekinthető posztmonarchikus járási székhelyből tartományi fővárossá kellett alakulnia, és Tolnai Ottó ezt végignézhetete. A metamorfózis árát viszont természetben kellett megfizetni.

¹ Tolnai Ottó: „Ébenlibikókák”. In uő: *Elefántpuszi – Versek koravén gyerekeknek*. Fórum, Újvidék, 1982. 58. o.

² Újvidék első modern, litográfiai térképét Szauter József magánbefektetéseként Bécsben nyomtatták 1885 és 1887 között. (A szerk.)

„csak homályosan
emlékszem az újvidéki örménytemplomra
húszéves voltam amikor lebontották
csak homályosan
hiába is erőlködöm
nyolc
lebontott kis egzotikus templomra”³

A sugárutakhoz a szervesen összenőtt városnegyedek szűk közeit és az örmény templomot kellett elbontani, a panelnegyedekhez mocsarakat lecsapolni, a sárga vasútállomások helyett pályaudvart építeni. A Szerb Népszínház utcák sorát harapta le a városközpontból, és leakasztották a Szabadka felé vezető sínek Futaki úti rámpáját is a macskakövek fölül: „Egykor itt (száz méterre házamtól) vezetett a zágráb–zombori vasútvonal. Zágrábból utaztam Kanizsára, s néztem a kis telepi házakat – mit, mit is gondoltam? Emlékszem, egyszer egy lánnyal bezárkóztunk a vécébe, s míg ott rázkódtunk, lehajtott feje fölött én a telepi virágoskertek zöld, sárga, piros kaptárait bámultam, és arra gondoltam, hogy itt, igen, itt élni is lehetne tán...”⁴

Tolnai távozása után a város tovább változott, ezúttal viszont mindennemű urbanisztikai érzék nélkül. A Tribün Katolikus Portáját és a néhai szerkesztőségnek helyet adó épületet teljesen átépítették – előtte most már a világ legrútabb szökőkútja csobog, a Forum-házról korpaként hullik a járókelők vállára a vakolat; a valamikor oly csendes, telep-széli Virág utca 3-ból pedig új forgalmi dugók zajos sugárútjára tekinthetünk. „Nem találok azt az Újvidéket, nem találok, sóhajtott fel váratlanul Rú, aki különben egyáltalán nem hajlamos a sóhajtozásra, egyszerűen: nincs. A szó szoros értelmében új várost csináltak Újvidékből, egy vadonatúj várost, egy vadonatúj Újvidéket – de hová tüntették a régit, a régi, az ó Újvidéket? Vagy nem is volt? Vagy nem is voltam fiatal?! Egyetlen ismerőst, egyetlen ismerős arcot sem tudok felfedezni, egyetlenegy sem. Néha, mondta, órákig figyelem az emberek arcát a vásá-

ron vagy a nagytemplom előtt, de hiába, mintha egy ember sem élne itt azok közül, akik a [’]40-es évek végén itt éltek. Elnyelte őket a föld... A limáni homok, mondtam.”⁵

A hetvenes évek végétől a Tolnai-szövegekben hangsúlyos szerephez jut az egzakt helymeghatározás. Szövegtereiben ilyen értelemben már nem csupán az életmű korábbi szakaszát jellemző metafizikus, kiterjedés nélküli világgal, hanem egy, a szubjektum által pontosan megnevezett, térben és időben sűrűn címkézett, lokalizált térrel szembesülünk. A Virág utca 3., a *homokvár*, az Újvidék Áruház, Kanizsa, a Tisza, a Duna, az Adria, a Palicsi-tó vagy a wilhelmi világ mitológiai *Mitteleuropájának* teljesség felé törekedő világa rendre a valóságban gyökerező térbeli reprezentáció alapján alakul. A narrátor és a teret benépesítő alakok így magát a teret is jellemző, azt alakító, sokszor még (maga)tehetetlenségükkel is aktív, cselekvő narratív elemekké lesznek, a lírai vagy prózai szubjektum pedig az, aki a különféle terek sajátosságait felismervén hat vissza a térre, és alakítja, csiszolja, tisztítja, halmozza, elraktározza, megmenti azt. Tolnai Újvidék-élménye aprólékosan és részletesen személyes jellegű – tereihez barátok, ismeretségek, tárgyak, események kötődnek. A kapcsolatnyalábokból, hálózatokból, át- és átmetszett útvonalakból, síkokból és rétegekből álló amorf tér így egy folyamatosan keletkező és bomló, személyes irodalmi kozmoszá nővi ki magát – egy mindennemű origót mellőző mitológiai térképpé, amely az új temetőtől a Futaki úti temetőig, a Kis-Dunától Péterváradig, a vakvágánytól az ecetgyár kéményéig feszül ki.

A vakvágány...

...a körülötte, rajta felhalmozódó szemétdombbal, kóbor kutyákkal, valamint a májbeteg, finom kockás zakóban, féltrópusi panama-kalapban és lilásvörös nyakkendőben pulykákat legeltető emberkével a Tolnai-próza külön színfoltját képezi. Hátrahagyott maradéka ez egy letűnt kornak, amikor még a

3 T. O.: *Világpor*. Fórum, Újvidék, 1980. 81. o.

4 T. O.: „Mit is gondoltam?”. In uő: *Virág utca 3*. Fórum, Újvidék, 1983. 12. o.

5 T. O.: „A nagy fehér fésű”. Uo. 108. o.

reptérre kacsintva erre haladtak el a Szabadkáiig, Bajáiig, Budapestig igyekvő szerelvények. Az *Új Symposium* idejében ebből a várost és külvárost, pontosabban a Telepet és az Adamović-telepet elválasztó, senkiföldjének számító, zöld, a Duna és a hajógyár felé elnyúló csíkból már csak ez az elárvult vakvágány és a sínek nélküli vasúti töltés maradt meg. A régi, 1883-ban üzembe helyezett újvidéki vasútállomást a *Sympo* indulásával párhuzamosan számolják föl ahhoz, hogy a Weöres Sándort disznószájra emlékeztető, új vasúti pályaudvart 1964-ben átadhassák a forgalomnak. A megmaradt, Habsburg-sárgára mázolt épületcsonkban manapság a limáni posta működik, az onnan a valamikori megyeszékhely, illetve a fővárosok felé vezető síneket pedig felszedték.

A Tolnai-életmű egyik legsajátosabb és legérdekesebb térbeli motívuma ez a több elemből összeállított komplex hely – határzóna, kapcsolati egység és fétis egyben. A vakvágányt föltöltő kapcsolatnyalábok tekintet, tárgyakat és embereket, sőt még az én-elbeszélőt is elnyelő örvényként, fekete lyukként

fogalmazódnak meg. Ebben a kapcsolatnyalábban, és az összepréselt, egyébként is sűrített jelentéstartalmakat sajátos módon párosító térben a narratíva megtörik, s egy új, eddig ismeretlen irányba indul el. Tolnai más, egyazon részletességgel kidolgozott teréhez hasonlóan ez is egy teljesen független, autonóm tér, amely a maga totalitásában olyanmennyire önálló egységként tud működni, hogy az én-elbeszélőn kívül más kiegészítőkre nincs is szüksége ahhoz, hogy elbeszélhetővé, cselekménnyel föltölthetővé váljon. A vakvágány a szubjektum organikus, tőle elválaszthatatlan, bizonyos esetekben antropomorfizált része lesz – a tettek kiindulópontja, végcélja és társa is egyben: „Tegnap begyalogoltam a városba... Képzeld, kedves, a vakvágány szemétdombján láttam egy még tűrhető állapotban levő, fekete diplomataatáskát. Azt hiszem, ez az első szemétre dobott diplomataatáska. Érezni lehetett, még a vakvágány, a szeméttel is meglepődött, megilletődött.”⁶

A szövegtér mesteri lenyomata a valós tér néhai kopárságának, irodalmi helye az évekkel ezelőtt még mindig érintetlenül álló, gazzal benőtt, éjjel kivilágítatlan, sötét foltként tátongó, szeméttel, bevásárlószatyrokkal telített földtúrásnak, amelyet Tolnai a tér negatív esztétikájának eszköztárával, radikális lefelé stilizálásával épít be a magánmitológiába. Az enyészetnek otthagyt városrendezési melléktermék minden karakterisztikáját magán viselő motívum és a vele együtt létező, hulladékkal telítődő, önnön másodlagosságában megfogalmazódó tér viszont – pusztta tárgyiasságán túl – egyfajta szakrális energiával is föltöltődik. A vakvágány ilyen szempontból minőségileg különbözik a város többi terétől, kiemelkedik közülük, emellett a narrátor is egyfajta szent heterotópiaként, a Virág utca 3. Mekkájaként kezeli – hiszen nemcsak az otthagyt relikviákat csodálja meg, hanem gondolkodni, döntést hozni jár el oda. A tettek csak azután következnek.

6 T. O.: „Kobalt Karcsi, az áruházi detektív”. In uő: *Prózák könyve*. Forum, Újvidék, 1987. 144. o.

„álltam ott egy ideig még
a szemétdombbá púposodó
vakvágány felé fordulva
majd hirtelen fázósan
vacogva valójában
visszaszaladtam a virág utca 3-ba
(akárha szép puha könyvembe)
s azt mondtam feleségemnek:
mégsem az adriára
palicsfürdőre költözünk kedves”⁷

Az elbeszélésekbe és versekbe bújtatott néma, szeméttel megpakolt ütköző az egyik oldalon és a végtelenbe nyúló, valahol a *Liman* 4 betontornyaiba kanyarodó vasúti töltés a másik oldalon a személyes kozmosz két végpontjává nő, amin túl már az ismeretlen káosz, más emberek más világa kezdődik: „A kamaszok mindent leszerelnek, mondta szomszédom. A limáni kamaszok!”⁸ A *Virág utca* 3. kiterjesztett magánszférájának limese ez a Golf-áramlatnak nevezett végeláthatatlan zöld sáv, amely a munkahelyet, a temetőt, a kocsmákat és a művészet színtereit választja el a magánszféra azon csendjétől, amely a töltésen és a vakvágányon innen helyezkedik el: „Jó érzés volt nem leszállni a beidegződött járványkórházi állomáson, túlhaladni a szemetes töltésen, a vakvágányon – a vakvágányomon. (...) Kedvelem ezt a porcelán sarkot, mondtam a fodrászszalonhoz érve, ahol nagy mennyiségű óriási, barna porcelán csiga, nagy feszültségű porcelán csiga van beépítve a kerítésekbe, sőt még az árokpartba is.”⁹ A Telepen levő, porceláncsigákból álló kerítés még mindig áll, Tolnai töltésén viszont már egy új világ új sugárútjának aszfaltsávjai futnak.

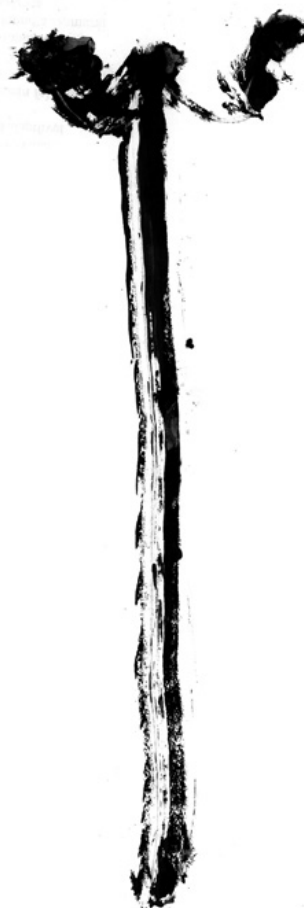
Cvećarska 3., 21000 Novi Sad, AP Vojvodina, Jugoslavija...

...valahogy így címezhatték meg közel másfél évtizeden át azokat a leveleket, képeslapokat, táviratokat, amelyek a vasúti töltés mögötti kisutcába érkeztek. Valószínűleg

7 T. O.: „Ahogy”. In uő: *Balkáni Babér*. Jelenkor, Pécs, 2001. 110. o.

8 T. O.: „Három emelet víz alatt”. In: *Prózák könyve*, 99. o.

9 T. O.: „Gyöngyház”. In: *Virág utca* 3. 196. o.

nincs még egy olyan újvidéki telek, amelyről annyit tudnánk, mint a *Virág utca* 3. szám alatt elhelyezkedő lakról. Az olvasó az elbeszélő cinkosává válik mindazon ügyekben, amely a ház többi lakója előtt titok marad, bennfentesen mozog a manzárdon, a kamrában, a garázsban, a padláson, a ketrecek között, és még térképet is kap a házban fúrandó hetvenkét szellőztetőlyukról. Az otthon meszterkedő, író, kutyázó, vendégeket, állatorvost fogadó Tolnainak és családjának mikrokozmosza ez az idegen tekintetektől bokrokkal, kapuval, rózsagyökökkel és bambusz-törzsekkel körülbástyázott tér. Egy teljes világ, amellyel messzemenően többet foglalkozott, mint előző, halpiaci, limáni és még ki tudja, hány ideiglenes hajlékával.

„Egykor nagy kert volt ez az egész vidék, le a Dunáig, Kis-Dunáig.”¹⁰ – írja a *Virág utca* 3. című kötetének eleje felé; és valóban, a Telepről érkeztek az újvidékiek asztalára az első zöldségfélék, gyümölcsök, valamint a

10 T. O.: „A diófaszín”. Uo. 43. o.

Telep legnagyobb hányadát kitevő szőlőskertekben szüretelt szőlő és az abból érlelt bor. A nagy kert helyébe épülő kis házak udvarában pedig tovább folytatódott mindaz, ami még a nyolcvanas években is külvárosnak számító Telepen szokásos volt. A *Virágutca* 3. én-elbeszélője vérző dogokról, dugóként kirántott nyulakról, kétszáz darab tyúktojásról, kendermagos kakasokról, csúcsosra fűrészelt kerítésdeszkák között lógó pulykákról ír, és arról az igyekezetről, hogy a házzal járó udvar sarkában levő szemétdomb helyére pázsitot, bambuszt növelessen: „Valahogy úgy vagyok bambuszunkkal, mint egy új ismerőssel. Most már állandóan számolnom kell vele, gondolnom kell rá.”¹¹

A ház főhadiszállás, raktár, indulási és hazatérési pont egyben, amelybe az olvasónak külön főntartott bejárata van. Az épület és az udvar lokalizálása során – az életmű egészét tekintve – a narratori perspektíva egyfajta történeti kiterjesztéséről, térben és időben történő szétfeszítéséről van szó. Az egyes versek és elbeszélések tekintetében viszont elsősorban a kis formák, kis műfajok teréről kell beszélnünk – a Tolnai-*opus* egyik sajátos minimalista kronotoposzaról, amelyet tekintve minden egyes szövegben fölerősödik a tér mikroszintjének és a cselekményi idő rövidségének lényegi érintkezése. A megszólalás apropójául szolgáló, legtöbbször tárgyhoz vagy találkozáshoz kötődő esemény sokszor egyetlen, sűrű egymásutániségben jellemzett, saját történelmével terhelt, erősen tömörített térben zajlik, és bár a fizikai mozgást kiterjedésének néhány négyzetmétere szabja meg, a helyet annak cselekvési sebessége, asszociációs sokfélesége, valamint visszaemlékezési és tervezési végpontjai teljesen kitöltik. A sok esetben csak néhány sorból álló szövegek egyetlen térhez kötődő pillanatnyi hangulatot zárnak közre, de megtörténhet, hogy a hosszabb kivitelezésű munkák cselekménye is egyetlen szobában, egyetlen udvari szegletben bonyolódik le. A tér a lehető legkisebbre csökken, az atomizálódott hangulat pedig sokkalta nagyobb súllyal nehe-

zedik a szövegre, és bár még nem feltétlenül beszélhetünk minimalizmusról, a szubjektum mozgásterének redukcióját szándékolt, strukturális és műfaji sajátságként kell kezelnünk.

„A hátsó udvarban egy rothadt bőröndöt találtam. Tulajdonképpen már csak rozsdás fémkerete és füle volt meg. / Kezembe veszem, gondoltam, és lábamon a fehérbetétes cipővel, mit szintén a szemétdombból bányásztam, észrevétlenül kislisszelek a kapun, ki, el – végre, valóban! – a nagyvilágba. KI! EL! / Istenem, nem bírok mozdulni, térdre rogyok, összeesem (mint gyerekkoromban a patkányfarokkal teli dóznival kezemben) e nem létező súly alatt.”¹²

A város peremén épített, limáni lakásért lecserélt ház körül minden megváltozott. Lakótömbök épültek, cserélődtek a szomszédok, sugárút rajzolódott. Zöldre festett homlokzatát egy magasra nőtt diófa árnyékolja be, az otthont és telítetlen úrt jelentő néhai csöndet pedig autók, buszok és teherautók zaja, valamint egy elhanyagolt kisutca kátyúiba lökött emberek hangja tölti meg. „Gyöngyvirágos kiskertemben – éneklí a szomszédasszony. Gyorsan kidugom a fejem az ablakon: nem gyöngyvirágos a kiskert. Valami idilli, népszínműi képet, kulisszát vártam. És láttam is lelki szemeimmel. Intenzíven él bennem egy ilyen világ, intenzíven, akár a paradicsomkert.”¹³

Az ecetgyár...

...és annak kéménye kétségkívül az életmű egyik legfontosabb, egyben legkevésbé elemzett motívuma. Misztikus építmény a horizont határán, a Pannon-fateknő távoli, megközelíthetetlen, de egyben sajátnak mondott mesterséges kicsúcsosodása. „Igen, az ecetgyár kéményének, mint afféle vízjegynek, fallikus vízjegynek mindenütt, mindenben ott kell lennie (ott az ecetillatnak is): a '70-es évek egyik központi momentuma, motívuma, monumentuma. Vagy nevezhetném fé-

11 T. O.: „Az ideg zúgása”. Uo. 75. o.

12 T. O.: „Ki! el!”. Uo. 27. o. (Az idézetek egységes tördelése érdekében a bekezdéseket itt elválasztással jelöltük.)

13 T. O.: „Kiskert”. Uo. 31. o.

lelmeim emlékművének is.”¹⁴ Szembetűnő, sokszor emlegetett építmény, amely – bár a városba vezető, útlérövidítésnek használt, kanyargó szűk közökön a Futaki úti temető hosszanti falába ütköző gyalogúton van – soha sincs annyira közel, hogy részletes leírást kapjunk róla. Az ecetgyárnak kéménye, villogó égője és bódító, városnegyedeken át érezhető illata van – ennyi. Ennyit tudunk róla, és ez, bizonyos szempontból, bőven elég: „Nagyokat szippantottunk, mintha az egész város ecetes paprikát tenne el, mintha mi is szép macedón paradicsompaprikák lennénk, de azt is megállapítottuk azon nyomban, hogy már a krizantém nehéz illata is belevegyült a finom savanyú párába.”¹⁵

A létesítmény szikár, hármásra faragott jellemzője viszont megismételhetetlen gravitációs erővel bír. A mindenütt jelenlevő ecetillat akárha fertőtlenítené a vakvágányra hordott szeméttől terhes levegőt. A krizantémok és a kerti illatok mellett a mindenben átszivárgó, mindent átható ecet a *Virág utca* 3. valóság fölé tornyosuló illata. A kémény pedig, bár az elbeszélő félelmei emlékművének is nevezi, pusztá jelenlétének isteni imperatívuszával sajátos biztonságérzetet kölcsönöz. A kémény az otthon közelségének és a meghitt egyedüllétnek a kísérmotívuma, amelyet nem lehet az otthontól távol, az általa szavatolt nyugalmat pedig mások társaságában érezni. Jelentősége pontosan ebből a

megfoghatatlanságból, magasságának tényéből, és az abból eredő tekintélyből ered. A gyárkémény nem csak tárgyi valóságában monolitikus és mozdulatlan, hanem a szövegekben betöltött szerepét tekintve is. Az ecetgyár kéménye és az egész városrészt belengő ecetillat nem befolyásolják a cselekményt, inkább csak egy alaptónust, hangulatot adnak meg: „Az ott az ecetgyár, mutattam neki az isteni őszi égre rajzolódó, kis vörös égővel kivilágított kéményre.”¹⁶ A vakvágány megtapinthatóságával, a tapasztalat közvetlenségével szemben az ecetgyár kéménye egy távoli, érintetlen, idegenek elől elzárt titokként jelenik meg, amelyre még a narrátor és a lírai szubjektum is legfeljebb csak rámutathat. Az ecetgyár kéménye az életmű talán egyetlen építménye, amely elől befogadókként el vagyunk tiltva, és amely egy idegen világ magányos részének számít – az egyetlen motívumnak, amely távolsága, érintetlensége miatt meg tudott maradni a saját, objektív valóságán belül, és amelyet még kezünkkel, szavainkkal, képzeletünkkel sem érinthetünk meg: „csip-csip csókák vak varnyúcskák csokolóznak / nézd mondom fenn az ecetgyár kéménye körül”.¹⁷

A Bazár...

...vagy, ahogy 1984 előtt nevezték, az Újvidék Áruház a fogyasztói társadalom nagyszabású bevonulásának szimbóluma volt a tartományi fővárosba. Az aluljáró mellett elhelyezett, főpostára néző négy emeletet Milan Mihelič ljubljanaei építész tervei alapján szúrták a szűk városközpontba. A tízezer négyzetmétert jóval meghaladó kiállítási tér kínálata – nyugati mintára – mindenre kiterjedt, csak – szovjet mintára – nem feltétlenül volt készleten. A jugoszláv szocialista öngazgatás átlagpolgára mindazonáltal kielégíthette vásárlói igényeit, hiszen a ruházati és luxuscikkektől kezdve a technikai árun, az irodai felszerelésen, a csillárokon át, egészen a minden hangot elnyelő szőnyegrészlegig, minden jelen volt; az emeletek között moz-

14 T. O.: „Az ecetgyár kéménye”. Uo. 25. o.

15 T. O.: „A nagy fehér fésű”. Uo. 108. o.

16 Uo.

17 T. O.: „akárha formátlan aranyrögök”. In: *Elefántpuszi*, 33. o.

gólépcső csuklott, a legkisebbek pedig néhány érme fejében elektronikus lóra vagy rakétára ülhettek. Tolnai Ottó Újvidék Áruházban bolyongó én-elbeszélője ebben a labirintusban mozog: „Naponta megfordulok az Újvidék Áruházban. Pontosan nem tudnám megmondani, miért. Tán a mozgólépcső miatt? Lehet. Nincs kizárva.”¹⁸

Végeláthatatlan séták, megfigyelő-gyakorlatok, várakozások és elbújások terepe ez a ház. Egy bennrekedtekkel és kiteszítettakkal operáló teljes világ, ahol egyedül lehet lenni a tömegben, ahol a vásárláson kívül a társadalmi igényeinknek is eleget tehetünk, és ahol a kávézóban európainak tűnő felszolgálás folyik: „Fenn eszpresszókávéét iszom. Néha sört, elvétve vodkát. Van, amikor bekapok egy-két szendvicset is. Kocsmáink közül ez az egyetlen kávéház. Kevés a részeg, nincs füst, zaj. Kitűnő szellőztetőberendezések!”¹⁹ Tolnai Újvidék Áruháza a város egyik mikroteréből önálló világgá növi ki magát. A makrotérben elbújni nem tudó szubjektum az áruház négy emelete között lépcsőzve írja önreflexív feljegyzéseit az ott töltött mindennapjairól, majd miután ott is rátalálnak, miután a tárgyi valóság világa és a szubjektív világ a szövegen kívül is túlon túl sokszor találkozik – a prózának vége szakad.

Az *Áruháznovellák* olvasása közben akárha egy valós tér hiperreális kinagyításának, valamint a helyi szabályrendszer transzgresszív rövidre zárásának lennének tanúi. A kiterjesztett jelenben – pontosabban a sztorizó, anekdotizáló lejegyzés pillanatokkal korábban lezárult múltjában – játszódó cselekmény úgy írja felül a teret, hogy az sok esetben magának a helynek a tér- és időkontinuumából való kiragadásával jár. A szövegterbe ágyazott tett, többek között, a szubjektum közvetlenül megtapasztalható terével, a test geometriai kiterjedésével, a gondolati, asszociatív térrel vagy az áruház egyéb tereivel csomópontot alkotó, térközi hiperrealitásban zajlik: „A huzat az alsóneműk közé vitt, ám mást is hozott. Erővel jobbra szeret-

tem volna fordulni, az óráspult felé, de nem sikerült elkapnom fekete sarkát. Ó, azok az újvidéki, zágrábi, párizsi órásüzletek kirakatai előtt eltöltött órák! Mondom, a huzat mást is hozott! Egyelőre még nem tudtam, mit. Egy csipkemelltartót nézegettem, s már-már láttam is benne a citrommellecskéket, amikor valami szeplők csapódtak az orrom hegyére.”²⁰ A narrátor transzgresszív terei, bár mindig az Újvidék Áruház meghatározott pontját lokalizálják megnevezett helyként, egyetlen tapintással, illat-, szag-, hang- vagy hőmérsékletmódosulással a ruházkodás vagy a test síkjától, az áruház más osztályain át, külföldi városokig vagy a tengerig rugaszkodnak el, anélkül, hogy a térben megvalósított tett narrátora akár egyetlen lépéssel is módosítana elhelyezkedésén. Az áruház hiperreális szövegtere ugyanakkor nem hasonlítható a baudrillard-i hiperrealitáshoz, mert, bár a valóságtól való távolságtartással, hangsúlyos absztrahálással jön létre, a cselekményi tér nem csupán más terek modelljeivel, referenciális létezőivel metsződik. A szubjektum közvetlenül megtapasztalt tere nem az asszociációk terei helyett álló absztrakciók csomópontjában, hanem magukkal a teljes valóságértékű terekkel képződik.

„– Csak a tetőzetről nem írtak semmit – dűnnyögte Lehel.

– Miféle tetőzetről – kérdeztem csodálkozva.

– Az áruház tetőzetéről.

– Valóban! Az Újvidék Áruház tetőzetéről még nem írtam.

– Nem – mondta Lehel.

– Érdekes, nagyon érdekes, éppen a minap vizsgáltam meg – mondtam elgondolkodva.

– Megvizsgálta? – kérdezték egyszerre.

– Igen. A Putnik Utazási Iroda előtt álldo-gáltam, és feltűnt a tetőre szerelt hegyes végű vasrács...

– Miért helyezték oda azt a kerítést? – kérdezte Kátrány közömbösen.

– Nem tudom. Talán a betörők miatt...

– Valami ajtó vagy lejárát van itt? – kérdezte Lehel.

18 T. O.: „Egy ember őszül az Újvidék Áruházban”. In: *Prózák könyve*, 76. o.
19 Uo.

20 T. O.: „Ló az Újvidék Áruházban”. Uo. 122–123. o.

– Nem tudom. Fogalmam sincs. Nem vagyok én holdkóros – mondtam.

– És ön? – kérdezte Kátrány Kobaltról.

– Én sem járom az áruházak tetőzetét – válaszolta dühösen Kobalt.”²¹

Tolnai Ottó gyalogútjaival...

...egy olyan léptékű Újvidéket ismerhetünk meg, amelyet más módon képtelenség lenne: „Érdekes, milyen szép kis utca lesz lassan az Arany Jánosból! Első lakásunk itt volt az Arany Jánossal párhuzamos Braća Grulovićában. Egyikünk sem dolgozott, és szegények voltunk, mint a templom egerei. Emlékszem, egy alkalommal két nagy táskalekvárt hoztunk Szabadkáról, és éreztem, nem fogom tudni végigvinni az Arany János utcán – Újvidék legrövidebb utcáján.”²² Tolnai aszfaltperspektívájából egy olyan város utcahálózata rajzolódik ki, amely a Telep fűcsomós téglajárdáitól és a Virág utcától az Adamović-telep útvesztőin, a Futaki úti temetőn át vezet a központba a rádióig, a színházig, a Putnik szállóig, a Duna-parkig és, néhány tekintet, merengő visszaemlékezés

21 T. O.: „Elméletirők és betörők az Újvidék Áruházban”. Uo. 115. o.

22 T. O.: „Mon amour, súgja halkán halál az amur”. In: *Virág utca* 3., 189. o.

erejéig, a Duna örvényein át egészen Péterváradig. Részletesen megismerkedünk a Đorđe Magarašević utca 56. házsámát viselő szőrös házzal, látjuk a Tolnai szakállába kapaszkodó cirill betűs Pilinszky Jánost és a vasúti pályaudvaron veszteglő Weöres Sándort. Megtudjuk, miért kellett a szomszédságban levő Nikola Tesla Általános Iskola helyett a központi Sonja Marinkovićba írni a gyereket, és azt is, mi van kiállítva a Mamuzić-galériában Újvidéken. Pusztá megnevezésükön túl azonban a térkép két dimenzióját illatokkal, neszekkel, színekkel töri meg:

*„a dušan cár utcán indultunk hazafelé
és mind jobban éreztem hogy egy zseni az a vaculek
még képes lesz kikísérletezni egy kacagó cinkét is
majd letértünk az arany jánosba
mert a dušan cáron sok az apáca és kevés a
kéményseprő
kevés az utcára kihajló zöldbarack”²³*

Az utcák megnevezése Tolnai esetében egy fontos, ám csak kiindulópontul használandó szempont. A város mikroszkopikus rácshálója magát az útvonalat lényegtelenre redukálja – alkotóelemei dekompozíciójával, majd a széttagolt helyek egymás mellé helyezésével viszont már egy kompakt mitológiai térrel találjuk szemben magunkat. A valóság objektivitásra törekvő reprezentációja a tér funkcionális teljességének megtapasztalását célozza meg, Tolnai szubjektív tértapasztalata viszont lecsiszolja a térképéről ezt a heterogenitást. A homogén téren belül nincs törés, nincsenek lényegtelen vagy csupán futólagosan megnevezett helyek, és nincsenek láthatóan csonkított elemek sem. A városi útvonalak homogén, teljes terének sűrűsége így módon nem az elemek egymásutániságára, hanem azok közül a feleslegeseknek, és velük együtt a tér funkcionalitásának a teljes elhagyására, vagyis mindössze a lényegi jellemzők meghagyására szorítkozik. „Vettem egy Újvidék-térképet, és piros filctollal megjelöltem az útvonalakat, amelyeket majd ezen a tavaszon be kell járom. Ha jól számoltam, 197

23 T. O.: „Azúrlasztí”. In: *Elefántpuszi*, 25. o.

kilométert kell majd megtennem áprilisban és májusban – a Telepet, Sanghajt és Péterváradot persze nem is számítva.”²⁴

Lépésben haladunk az életmű topográfiai lenyomatán. A szövegek lehetővé teszik azt, hogy a narrátor mellett az olvasó is egyedül legyen a térben, hogy saját cipője kopogását hallja Ivan Meštrović Svetozar Miletić-szobra mellett, hogy ő csodálkozzon rá a Duna-park nyugdíjasaira, s hogy neki recsenjen meg az Újvidéki Rádió vinjak-karikás szerkesztőségi asztalának fiókja. A szövegtereken átgyalogoló szubjektum pillantása nem turistapillantás, rácsodálkozása, valamint a tér egyéni, majd közösségi történetének dekonstrukciója viszont még a legismertebb helyet is addig nem tapasztalt újszerűséggel közelíti meg. Tereiben olyan részleteket fedezhetünk föl, mint a téglák közül morzsolódó habarcs, a szőrös fal, az elhanyagolt sírkövek vagy néma kapubejáratok.

*„azt hittem egyszer és mindenkorra végeztem
ezzel az utcával
meg voltam győződve az elmúlt üres évtizedben
amely mint egy nagy kiegészítő gödör tátong életem
közepén
ha mást nem is csináltam bár ezt az utcát
a szőrös ház utcáját abszolúte regisztráltam
nyugodtan vághatok át rajta tehát a temető
irányába”²⁵*

A város utcáinak szubjektuma a hely mikro-szintjének széttagolására, részleteinek kisajátítására, összezsúfolására törekszik. Az utca ilyen értelemben a puszta útvonalon túl a magánmitológia, az egyéni identitás részévé válik, olyan elemmé, amely objektív funkcionalitásán túl (rövidítés, forgalom, járda minősége...) egyfajta ragaszkodássá, tartós érzelmi töltetű élménnyé lesz, majd a valóságnak egy metaforákkal dús, képzettársítások sorát magán viselő, szubjektív részletévé növi ki magát. Az egyetlen versben vagy novellában felbukkanó valóságelemek közötti távolság ilyenkor fölszámolódik, a tér ho-

mogenizálódik, a közlendőnek alárendelt térbeli vonatkozások pedig ezáltal olyannyira közel lesznek egymáshoz, hogy a többszörösen összetett hely, már pusztán a sűrűségből adódóan is, felülírja a valóságba kapaszkodó gyökereit. A szöveg belső logikája révén ekkor már nem a tárgyi valóság, hanem a szövegtér autonóm vonzatai és a szubjektum által látott metaforikus univerzum kerekednek felül. Újvidék utcáinak hossza és szélessége tárgytalanná válik, a távolságok, a méretek lényegtelené sorvadnak, és időbeli vonatkozásaik is szétfeszülnek azzal, hogy egyetlen helyet egymástól évtizedekre lévő, kronológiától függetlenített események szűrnak át. Az utcák mikroöldrajzilag azonosítható, objektív vonatkozásainak átültetése a szövegtérbe az objektivitás felülírásával megy végbe. A befogadás pillanatának tere pedig az útvonalak tárgyi valóságának személyes és közösségi emlékeivel, valamint egyéb térbeli, időbeli, politikai, kulturális konnotatív mezőivel való metszéspontjában jön létre.

Az utcák, terek és intézmények metaforikus szociográfiája a város éttermeiben, büféiben, kocsmáiban mutatkozik meg leginkább: „most már tudatosan kellene szociográfikus panorámává növeszteni e tüskés megjegyzéseket Újvidék központjának kávéházairól.”²⁶ A tér valóságon túli megkonstruálásának folyamata itt követhető talán a legalaposabban végig. Az Újvidék Áruházban levő kávézó, vagy a Dalmáciának, Župának, Zágrábnak, Putniknak, Vatikánnak, Gurmánnak és Orlynak nevezett éttermek, kiskocsmák, talponálók valós tereinek asszociációs mezői egy személyes, egymással összefüggő realitásokon átívelő valóságképpé emelkednek. A narratívába ágyazott tárgyi létezőknek csak azon fogódzói maradnak meg, amelyek a tér pontos azonosításához szükségesek, az útvonalak kiszögellési pontjai és a megnevezések ilyen értelemben szigorúan kötöttek, ezeken a szükségszerű adatokon túl viszont minden viszonylagossá lesz. Az őket megfigyelő első személyű szubjektum – és ezáltal az olvasó is – egy, a tér kiterjedését lassan fölszámoló,

24 T. O.: „Három emelet víz alatt”. In: *Prózák könyve*, 100. o.

25 T. O.: „Elrántottam kezemet a hideg vastól”. In: *Versek könyve*. Széphalom Könyvműhely, 1992. 47. o.

26 T. O.: „Színház-novella”. In: *Virág utca* 3., 214. o.

magának a narratívának a jegyeit fölvevő, azt elszenvedő, önnön valós és képzelt történetiségét magába építő szubjektív valóságra tesz szert. „Bablevest (*Čorbast pasulj*) akarunk enni, de mivel nem volt, fizettünk (boravalót már régen nem adunk Újvidéken, pedig hát egyáltalán nincsenek igényeink, elvárásaink). Gyerünk át a žUPÁ-ba, mondtam dideregve, utoljára ott ettem jó bablevest. A žUPA, ez a húsz-harminc éve standard kis talponálló, tető alatt is megközelíthető, és közvetlenül előtte van a Dnevník újságosboltja, melynek kirakatában mindig akad egy-egy szemrevaló, bicikliző, kötélmászó meztelenség.”²⁷

Egy egész korosztály...

...kisebb-nagyobb kortyainak pillanatképeivel találkozunk, és egy egész korosztály rég letűnt kávézóinak sorával. Egy korosztállyal, amelyik első egyetemista kávéját

nagy valószínűséggel a Magyar Tanszék és az Ifjúsági Tribün tőszomszédságában lévő patinás házban fogyasztotta el. A vasemberrel őrzött épületben működő kávézó minden újvidéki emberöltőnek megadta a magáét. A Monarchiából átmentett Dornstädter-féle cukrászdát az államosítás utáni Zágráb kávéház követte, míg a balkáni háborúk zaját meghaladó nemzeti türelmetlenség azt Athénra nem változtatta.

Az *Új Symposion* egymást váltó korosztályainak Újvidéke művelődéstörténeti tér, egy olyan szociokulturális jelenség, amely egy magyar anyanyelvi, és egy jugoszláv nem-anyanyelvi közegben egyaránt releváns helyszínek számított. A város a kor személyes és intézményi kapcsolatrendszere, termelése révén került föl a művelődéspolitikai térképre, majd a tér ilyen jellegű elértéktelenedésével került is le róla. Az *Új Symposion* kora a város egyik leglátványosabb rombolásának, de egyben a gazdasági, társadalmi és kulturális tőke hatványozott fölhalmozásának, a város minden tekintetben vett épülésének kora is volt egyben. A tér mint termék ekkor a vele párhuzamosan formálódó értelmiség tudatának kialakításában kulcsfontosságú szerephez jutott. A hidak, gyárak, a rakpart és a panelnegyedek mellett ekkor színházak, képtárak, kiadóházak és egyetemi épületek szökkentek fel. A folyóirat nem jöhetett volna létre enélkül, és ilyen formában másutt sem. A város eddigi történetében a tér termelése rendre az előző rombolásával, majd egy új elit, egy új demográfiai mátrix és egy új művelődéstörténeti kor stílusának meghonosodásával függött össze. Nem volt ez másképp az 1849-es ágyúzást követő monarchiabeli, és az 1945 utáni szocialista államalakulatban sem. Tolnai ecetgyára és annak kéménye például az Adamović/Adamovits családnak, Újvidék talán leghíresebb szőlősgazdáinak és bortermelőinek nevét viselő városnegyedben van. Egy olyan családról van szó, mely a kiegyezés utáni korszakban az új ismereteket, új termelési módszereket és új cégpolitikát meghonosító réteget képviselte a városban. Egy új elit alkotóelemei voltak, az általuk kitermelt tér pedig mintegy fémje-

27 Uo. 206–207. o.

lezte, keretezte koruk gazdasági (Adamović-telep), építkezési stílusbeli (Adamović-palota) és politikai (Adamović Stevan / Adamovits István mint polgármester) körét, míg a hetvenes években, a szocialista városvezetés székestül ki nem vitette Adamović Fedort tulajdon, a városháza mellett lévő, az új Szerb Népszínház építése okán bontásra ítélt házából. Újvidék részben attól lett város, hogy növekedésében fölfalta gyermekeit, posztjugoszláv terei viszont a tőkeformák folyamatos hiányának tüneteit viselik magukon, a létrehozásukhoz szükséges lakomából ugyanakkor rendre elmaradt az előrelépés.

A következőketlen várostervezés a kulturális és társadalmi tőke egyre kifejezettebb elhanyagolásával, majd a gazdasági tőke presztízskének perfid elefantiázisával lassan, de biztosan urbanisztikai rémálmom felé vezet. Újvidék történetében a gazdasági tőke fölhalmozódását szorosan követte a kulturális és a társadalmi is, napjainkban viszont ennek semmi jelét nem látjuk. A nyolcvanas vagy a kilencvenes évek elejéhez viszonyítva a város lakossága szinte megkétszereződött, mentalitásában viszont egy múltjának híréből élő óriásfaluvá lett – egy város szimulákrumává.

Aki Újvidéket az *Új Symposion* lapjain vagy Tolnai Ottó, Domonkos István, Végel László, Ladik Katalin közvetítésével ismerte meg, egy örökké teremtődő város utcáit, házait, kapuit és kávézóit látja. Egy olyan városról olvas, amely magához hív, amely szabad, amely feltételek nélkül tud adni, és amely tekintetet, szöveget, hangot vonz magához. A má-

sodik világháborút követő jugoszláviai magyar irodalom városként láttatta, és szerzői is városként élték meg Újvidéket. Városiasságát nem mérete, hanem az a *mitteleurópaisága* kölcsönözte neki, amely – bár egy Budapest vagy Belgrád kaliberű nagyvárossal nem, de – Szegeddel, Zágrábbal, Szarajevóval helyezte egy magasságba. Ennek a városi minőségnek a kialakulásáról és lebomlásáról olvashatunk Tolnai Ottó *Költő disznósírból*, Végel László *Peremvidéki élet*, Balázs Attila *Kinek Észak, kinek Dél* című műveiben. Mindhárom kötet folyamatokat, módosulásokat, átrendeződéseket, személyes örömeket és csalódásokat, történelmi keresztutakat és zsákutcákat tartalmaz. Nem mellékes, hogy mindhárom szerző akkor fog hozzá művéhez, amikor már távolságot lehet tartani a kortól, panorámaszerűen szétteríteni és visszatekinteni rá: amikor a változás aránya már túlon túl szembetűnő. Újvidék már nem az a város, amelyikben a *Sympót* szerkesztették, nem is az, amelyikben a *Bayer aspirint* bemutatták, és már az sem, amelyben születtem. A városnak elhallgattatott múltja, öntudatlan jelene és egy deltaként, iránytalanul szétfolyó jövője van, amelyből minden pillanatban leharap és elemészt egy falatot. A vidék szelleme arról ismerszik meg, hogy konzervál, lemetszi az újszerűségek vadhajtásait. Tereit a hagyomány, a kívülállók újításai ellen irányuló nevetés, egy letisztult, homogén stílus, önmagát újratermelő agonizáló törzsi rend jellemzi. A város mindig az újítás, az önnön korába és nem az előző korokba ágyazott jelen helye. A város mindig a jövőbe tekint, városlakónak lenni így mindig a jelen megkérdőjelezhetőségének hajlandóságát, szabadelvűséget és mindenekfelett nyitottságot jelent. Az előző koroktól eltérően Újvidék rettegve fordul el az újtól és zömében az anakronisztikus, a vidéki maradiság és nepotisztikus üzérkedés jegyeit magán viselő, emellett minden tekintetben értéktelen tereket hoz létre. A vidék egy zárt világ, amely kineveti és elúzi az *outsidert*, a valamit más módon létrehozni igyekvő szubjektumot. Újvidék ebbe a zárt világba lépett vissza – vagy talán csak egy jól időzített illúzió erejéig lépett belőle ki.